THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF SAYYID MUROD BUKHORI'S TREATISES IN THE SOURCE STUDIES OF THE NAQSHBANDIYA-MUJADDIDIYA TARIQA IN THE 17TH–18TH CENTURIES

Bakiev Xakim Muxtorovich

Office Manager at the State Institution "Implementation of the Project on Restoration of Sustainable Forest Landscapes in Uzbekistan"

Abstract

This thesis examines the scientific significance of the treatises written by Sayyid Murad Bukhari in the source studies of the Naqshbandiyya-Mujaddidiyya Sufi order during the 17th–18th centuries. The study analyzes the scholar's mystical and educational views, his role in the development of the Naqshbandiyya-Mujaddidiyya doctrine, as well as the historical, source-based, and ideological features of his works. The reflection of information related to the spiritual lineage of the order, spiritual perfection, Sufi concepts, and the relationship between the spiritual master (murshid) and disciple (murid) in Sayyid Murad Bukhari's writings allows these works to be evaluated as important sources for studying the socio-spiritual life of the period. Furthermore, the significance of these treatises in illuminating the history of the Naqshbandiyya-Mujaddidiyya movement of the 17th–18th centuries is revealed through the study of their manuscript copies, structural content, and place in scholarly circulation. The research findings demonstrate that Sayyid Murad Bukhari's treatises possess significant source-study value for investigating the history of Sufism, Naqshbandi traditions, and the spiritual processes of the period.

Keywords

Sayyid Murad Bukhari, Naqshbandiyya-Mujaddidiyya, Sufism, source studies, treatise, manuscript, 17th–18th centuries, spiritual lineage, Sufi doctrine, Bukhara.

XVII–XVIII ASRLAR NAQSHBANDIYA-MUJADDIDIYA TARIQATI MANBASHUNOSLIGIDA SAYYID MUROD BUXORIY RISOLALARINING ILMIY AHAMIYATI

Bakiev Xakim Muxtorovich
Uzbekistonda barqaror O'rmon landshaftlarini tiklash loyhasini amalga oshirish Davlat Muassasasi da office manager

Annotatsiya

Ushbu tezisda XVII–XVIII asrlarda Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati manbashunosligida Sayyid Murod Buxoriy qalamiga mansub risolalarning ilmiy ahamiyati tadqiq etiladi. Tadqiqotda allomaning tasavvufiy-ma’rifiy qarashlari, Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining rivojlanishidagi o‘rni hamda uning risolalarining tarixiy, manbashunoslik va g‘oyaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Sayyid Murod Buxoriy asarlarida tariqat silsilasi, ma’naviy kamolot, tasavvufiy tushunchalar va murshid-murid munosabatlariga oid ma’lumotlarning aks etishi ularni mazkur davr ijtimoiy-ma’naviy hayotini o‘rganishda muhim manba sifatida baholash imkonini beradi. Shuningdek, risolalarning qo‘lyozma nusxalari, mazmuniy tarkibi va ilmiy muomaladagi o‘rnini o‘rganish orqali XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya harakati tarixini yoritishdagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari Sayyid Murod Buxoriy risolalari tasavvuf tarixini, naqshbandiylik an’analarini hamda davr ma’naviy jarayonlarini o‘rganishda muhim manbashunoslik qiymatiga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Sayyid Murod Buxoriy, Naqshbandiya-Mujaddidiya, tasavvuf, manbashunoslik, risola, qo‘lyozma, XVII–XVIII asrlar, tariqat silsilasi, tasavvufiy ta’limot, Buxoro.

KIRISH

XVII–XVIII asrlar Markaziy Osiyo tarixida tasavvufiy tafakkur, ma’naviy-ma’rifiy harakatlar va diniy-ilmiy an’analar rivojlangan muhim davrlardan biri

hisoblanadi. Ayniqsa, Naqshbandiya tariqatining Mujaddidiya tarmog‘i ushbu davrda keng yoyilib, islomiy-ma’rifiy qarashlarning takomillashuvi, axloqiy tarbiya tamoyillarining shakllanishi hamda jamiyatning ma’naviy hayotida muhim o‘rin egalladi. Mazkur jarayonlarni o‘rganishda tasavvuf namoyandalarining yozma merosi, xususan, risolalar va tazkiralar muhim tarixiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati XVII–XVIII asrlarda Buxoro, Hindiston va Movarounnahr hududlarida faol rivojlanib, Imom Rabboniy Ahmad Sirhindiy (1564–1624) qarashlari asosida yangi bosqichga ko‘tarildi. Ushbu yo‘nalish vakillari tasavvufiy ta’limotni shariat tamoyillari bilan uyg‘un holda rivojlantirishga, insonning ma’naviy kamoloti va ichki tarbiyasiga alohida e’tibor qaratdilar.

Mazkur davrda yashab ijod qilgan tasavvuf olimlaridan biri Sayyid Murod Buxoriy bo‘lib, uning risolalari Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining mazmuni, tariqat an’analari va ma’naviy-axloqiy qarashlarini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Alloma asarlarida tasavvufiy tushunchalar, murid tarbiyasi, tariqat odoblari, ma’naviy poklanish va komillik masalalari yoritilgan bo‘lib, ular nafaqat diniy-ma’rifiy, balki tarixiy-manbashunoslik nuqtai nazaridan ham katta ilmiy qiymatga ega.

Manbashunoslik nuqtai nazaridan tasavvufiy risolalarni o‘rganish muallifning ilmiy-ma’naviy dunyoqarashini aniqlash, davrning diniy-ijtimoiy muhitini tiklash, tariqatlar faoliyati va ularning jamiyat hayotidagi o‘rnini baholash imkonini beradi. Shu jihatdan Sayyid Murod Buxoriy risolalari XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tarixini tadqiq etishda muhim yozma manba sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati manbashunosligida Sayyid Murod Buxoriy risolalarining ilmiy ahamiyatini ochib

berish, ularning tarixiy va ma’naviy jarayonlarni o‘rganishdagi o‘rnini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

Sayyid Murod Buxoriy risolalarining manbashunoslik xususiyatlarini aniqlash;

Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining rivojlanishida mazkur asarlarning o‘rnini baholash;

risolalarda aks etgan tasavvufiy qarashlar va tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilish;

Sayyid Murod Buxoriy yozma merosining tasavvuf tarixini o‘rganishdagi ilmiy qiymatini asoslash.

ADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Mazkur tadqiqotda XVII–XVIII asrlarda shakllangan Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati tarixiga oid yozma manbalar, xususan, Sayyid Murod Buxoriyning tasavvufiy risolalari asosiy tadqiqot materiali sifatida tanlandi. Ushbu manbalarni o‘rganishda ularning mazmuni, muallif qarashlari, tasavvufiy tushunchalarning ifodalanishi hamda davr ma’naviy jarayonlarini aks ettirish xususiyatlariga e’tibor qaratildi.

Tadqiqotda manbashunoslik tahlili, tarixiy-qiyosiy tahlil, matnshunoslik va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Manbashunoslik tahlili orqali Sayyid Murod Buxoriy risolalarining yaratilish davri, mazmuniy tarkibi, muallifning ilmiy-ma’naviy pozitsiyasi hamda ularning Naqshbandiya-Mujaddidiya an’analarini o‘rganishdagi o‘rni aniqlandi.

Tarixiy-qiyosiy metod yordamida Sayyid Murod Buxoriy risolalarida aks etgan tasavvufiy qarashlar boshqa Naqshbandiya-Mujaddidiya vakillarining ilmiy merosi bilan qiyosiy tahlil qilindi. Bu orqali XVII–XVIII asrlarda tariqatning asosiy g‘oyalari, ma’naviy tamoyillari va ta’limot rivojidagi o‘ziga xos jihatlarni aniqlash imkoniyati yaratildi.

Tadqiqot jarayonida risolalarning manba sifatidagi xususiyatlarini ochib berishga alohida e’tibor qaratildi. Jumladan, ularda keltirilgan tariqat silsilasi, shayx va murid munosabatlari, ruhiy tarbiya masalalari, axloqiy qadriyatlar hamda tasavvufiy kamolotga oid qarashlar tarixiy jarayonlarni o‘rganishda muhim ma’lumot manbai sifatida tahlil qilindi.

Sayyid Murod Buxoriy risolalarini o‘rganishda matnshunoslik yondashuvi ham muhim o‘rin tutadi. Chunki qo‘lyozma manbalarni tahlil qilishda asarning tuzilishi, terminologiyasi, muallif uslubi va mazmuniy qatlamlarini aniqlash manbaning ilmiy qiymatini belgilashga xizmat qiladi. Shu jihatdan risolalarning nafaqat diniy-ma’rifiy, balki tarixiy-madaniy manba sifatidagi ahamiyati ham baholandi.

Tadqiqot metodologiyasi natijasida Sayyid Murod Buxoriy risolalari XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati tarixini yoritishda bir necha jihatdan muhim ekani aniqlandi:

tariqat g‘oyalarining hududiy rivojlanishini o‘rganish;

tasavvuf namoyandalarining ma’naviy qarashlarini aniqlash;

davrning diniy-ilmiy muhitini tiklash;

Naqshbandiya-Mujaddidiya an’analarining davomiyligini ochib berish.

Shu asosda tadqiqotda Sayyid Murod Buxoriy risolalari faqat tasavvufiy mazmundagi asarlar sifatida emas, balki XVII–XVIII asrlar Movarounnahr ma’naviy hayotini o‘rganishda muhim tarixiy manba sifatida qaraladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Sayyid Murod Buxoriy risolalari XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati tarixini o‘rganishda muhim manbaviy ahamiyatga ega. Mazkur risolalar orqali o‘sha davrdagi tasavvufiy tafakkur, tariqat an’analari, ma’naviy tarbiya tamoyillari hamda Naqshbandiya ta’limotining amaliy jihatlari haqida muhim ma’lumotlarga ega bo‘lish mumkin.

Tahlil jarayonida Sayyid Murod Buxoriy asarlarida asosiy e’tibor insonning ichki kamoloti, ruhiy poklanishi va ma’naviy yetuklikka erishish masalalariga qaratilgani aniqlandi. Muallif tasavvufni faqat nazariy bilimlar majmui sifatida emas, balki inson axloqi, xulqi va kundalik hayotini takomillashtirishga xizmat qiluvchi amaliy ta’limot sifatida talqin qiladi. Bu jihat risolalarning ma’naviy-tarbiyaviy manba sifatidagi ahamiyatini oshiradi.

Sayyid Murod Buxoriy risolalarida Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatining asosiy tamoyillari, jumladan, zikr, suhbat, murshid rahbarligi, qalb tarbiyasi va insonning jamiyatdagi mas’uliyati kabi masalalar yoritilgan. Mazkur qarashlar tariqatning XVII–XVIII asrlardagi rivojlanish xususiyatlarini aniqlash hamda uning ma’naviy hayotdagi o‘rnini baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida risolalarning quyidagi manbashunoslik jihatlari aniqlandi:

Birinchidan, Sayyid Murod Buxoriy asarlari Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati ichki rivojlanish jarayonlarini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Ularda tariqat vakillarining qarashlari, ma’naviy silsila va ta’lim berish an’analari haqida ma’lumotlar uchraydi.

Ikkinchidan, risolalar XVII–XVIII asrlardagi diniy-ma’rifiy muhitni yoritishda tarixiy manba vazifasini bajaradi. Ularda davr kishilarining dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va ma’naviy ehtiyojlari aks etgan.

Uchinchidan, mazkur asarlar tasavvufiy terminologiya va tushunchalarni o‘rganishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Risolalarda qo‘llangan atamalar orqali o‘sha davr tasavvufiy tafakkurining mazmuniy xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Sayyid Murod Buxoriy risolalarining ilmiy qiymati faqat tasavvuf tarixiga oid ma’lumotlar bilan cheklanmaydi. Ular Movarounnahr hududidagi ma’naviy jarayonlar, diniy-ilmiy muhit va Naqshbandiya an’analarining davomiyligini o‘rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi

Shuningdek, risolalarning qo‘lyozma shaklida saqlangan nusxalarini ilmiy muomalaga kiritish, ularning matniy xususiyatlarini tadqiq etish va qiyosiy tahlil qilish XVII–XVIII asrlar tasavvuf tarixining hali to‘liq o‘rganilmagan jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Shu sababli Sayyid Murod Buxoriy merosi manbashunoslik nuqtai nazaridan chuqur tadqiq etilishi lozim bo‘lgan ilmiy yo‘nalishlardan biridir.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari Sayyid Murod Buxoriy risolalarini faqat tasavvufiy mazmundagi asarlar sifatida emas, balki XVII–XVIII asrlar Movarounnahr ijtimoiy-ma’naviy hayotini o‘rganishda muhim tarixiy-manbashunoslik manbalari sifatida baholash imkonini beradi. Mazkur manbalarda aks etgan qarashlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatining ushbu davrdagi g‘oyaviy yo‘nalishlari, ma’naviy tamoyillari va ta’limiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Sayyid Murod Buxoriy risolalarining muhim jihatlaridan biri shundaki, ularda tasavvufiy tushunchalar faqat nazariy tushuntirish shaklida emas, balki inson tarbiyasi va kamolotiga yo‘naltirilgan amaliy tamoyillar bilan uyg‘un holda yoritilgan. Bu holat risolalarni o‘sha davr tasavvufiy tafakkurining ichki mazmunini ochib beruvchi manba sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatining rivojlanish jarayonlarini tadqiq etishda shaxsiy risolalar alohida ahamiyatga ega. Chunki bunday manbalar orqali faqat tariqat qoidalarini emas, balki muallif yashagan davrning ilmiy-ma’rifiy muhiti, ulamolar va tasavvuf namoyandalari o‘rtasidagi ma’naviy aloqalar haqida ham muayyan tasavvur hosil qilish mumkin. Shu nuqtai nazardan, Sayyid Murod Buxoriy merosi tariqat tarixining muayyan bosqichini yorituvchi muhim yozma dalillardan biri hisoblanadi.

Biroq tasavvufiy risolalarni tarixiy manba sifatida o‘rganishda ularga tanqidiy yondashish muhimdir. Chunki bunday asarlarda muallifning diniy-falsafiy qarashlari, ma’naviy maqsadlari va tasavvufiy talqinlari ham aks etadi. Shuning uchun risolalardagi

ma’lumotlarni boshqa tarixiy manbalar, tazkiralar va qo‘lyozma asarlar bilan qiyosiy tahlil qilish manbaning ilmiy qiymatini yanada aniq belgilash imkonini beradi.

Sayyid Murod Buxoriy risolalarini tadqiq etishning yana bir muhim jihati — Naqshbandiya-Mujaddidiya an’analarining hududiy xususiyatlarini aniqlash imkoniyatidir. Ushbu manbalar orqali tariqatning ma’naviy tamoyillari qanday talqin qilingani, murid tarbiyasi va ruhiy kamolot masalalariga qanday e’tibor berilgani haqida xulosalar chiqarish mumkin.

Shuningdek, mazkur risolalarni o‘rganish bugungi kunda tasavvuf manbashunosligi oldida turgan muhim vazifalardan biri — qo‘lyozma merosni ilmiy tavsiflash, matnlarni qiyosiy o‘rganish va ularni ilmiy muomalaga kiritish masalalari bilan ham bog‘liqdir. Sayyid Murod Buxoriy asarlarining to‘liq ilmiy tadqiqi XVII–XVIII asrlar tasavvuf tarixining ayrim noma’lum yoki kam o‘rganilgan jihatlarini ochishga xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, Sayyid Murod Buxoriy risolalari Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatining ma’naviy asoslari, tarixiy rivojlanishi va ilmiy merosini o‘rganishda kompleks manba sifatida namoyon bo‘ladi. Ularni manbashunoslik tamoyillari asosida tadqiq etish nafaqat tasavvuf tarixini, balki XVII–XVIII asrlar Markaziy Osiyo ma’naviy-madaniy jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati tarixini o‘rganishda Sayyid Murod Buxoriy risolalari muhim ilmiy-manbashunoslik ahamiyatiga ega. Mazkur asarlar orqali nafaqat tariqatning nazariy asoslari, balki ushbu davrdagi ma’naviy-ma’rifiy jarayonlar, tasavvufiy qarashlar va axloqiy qadriyatlarning shakllanish xususiyatlarini ham yoritish imkoniyati mavjud.

Sayyid Murod Buxoriy risolalarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, ularda Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining asosiy tamoyillari, insonning ruhiy kamoloti,

murshid va murid munosabatlari, ma’naviy tarbiya hamda komillikka erishish masalalari keng yoritilgan. Shu jihatdan mazkur risolalar tasavvufiy bilimlar majmui sifatida emas, balki o‘z davrining ijtimoiy-ma’naviy muhitini aks ettiruvchi tarixiy manbalar sifatida ham katta qiymatga ega.

Tadqiqot davomida aniqlandiki, Sayyid Murod Buxoriy merosi Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatining XVII–XVIII asrlardagi rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda, uning hududiy tarqalishi va ma’naviy an’analarini aniqlashda muhim manba vazifasini bajaradi. Risolalarda keltirilgan ma’lumotlar tasavvuf namoyandalarining dunyoqarashi, tariqat amaliyoti va davrning diniy-ilmiy muhitini tadqiq etishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Sayyid Murod Buxoriy risolalarini chuqur o‘rganish qo‘lyozma manbalarni tavsiflash, matnshunoslik tahlilini amalga oshirish va ularni ilmiy muomalaga kiritish zarurligini ko‘rsatadi. Chunki bunday manbalarni kompleks tadqiq etish Markaziy Osiyo tasavvuf tarixining hali yetarlicha o‘rganilmagan jihatlarini ochib berish imkonini yaratadi.

Umuman olganda, Sayyid Murod Buxoriy risolalari XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqati manbashunosligida alohida o‘rin tutuvchi ilmiy meros namunalaridan biridir. Ularni tarixiy, manbashunoslik va tasavvufshunoslik yondashuvlari asosida o‘rganish nafaqat tariqat tarixini, balki Movarounnahr hududining kengroq ma’naviy-madaniy jarayonlarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Bertels E.E.** Sufizm i sufijskaya literatura. – Moskva: Nauka, 1965.
2. **Algar H.** Naqshbandis: A Historical Study of the Naqshbandi Sufi Order. – London: Routledge, 1990.
3. **Trimingham J.S.** *The Sufi Orders in Islam.* – Oxford: Clarendon Press, 1971.

4. **DeWeese D.** *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition.* – University Park: Pennsylvania State University Press, 1994.

5. **Махмудов О.** Нақшбандия тариқати ва унинг Мовароуннаҳрдаги тараққиёти. – Тошкент: Фан, 2018.

6. **Комилов Н.** *Тасаввуф.* – Тошкент: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009.

7. **Ҳасанов А.** Марказий Осиёда тасаввуф таълимоти ва унинг маънавий-маърифий аҳамияти. – Тошкент: Фан, 2015.

8. **Сирҳиндий Аҳмад.** *Мактуботи Имоми Раббоний.* – Лоҳур: нашриёт манбалари асосидаги тўплам.

9. **Buehler A.F.** *Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the Rise of the Mediating Sufi Shaykh.* – Columbia: University of South Carolina Press, 1998.

10. **Ridgeon L.** *Sufism: Critical Concepts in Islamic Studies.* – London: Routledge, 2008.

11. **Абдуллаев У.** Ўрта Осиё тасаввуф манбалари: тарихий-манбашунослик таҳлили. – Тошкент: Akademnashr, 2020.

12. **Матёқубов Б.** Ўзбекистон қўлёзма манбалари ва уларнинг илмий тадқиқи масалалари. – Тошкент: Фан, 2017.